

Cengiz Hân ile Celâleddin Harzemşâh Çekişmesinde Delhi Türk Sultanı Şemseddîn İltutmuş'un Rolü

Bilal Koç*

Cengiz Hân-Alâeddîn Muhammed Harzemşâh Mücadelesi

Celâleddîn Harzemşâh'ın Cengiz Hân ile olan mücadelesine kadar geçirdiği sürece bakıldığında babası Alâeddîn Muhammed Harzemşâh'ın veliahdı olarak kardeşleri ile mücadeleye giriştiği görülmektedir. Kısa süre sonra da onu farklı coğrafyalara sevk edecek Cengiz Hân ve Moğolların saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Moğollar ile Harzemşâhlar arasındaki mücadelenin temeli, bilindiği üzere, 1218'de Otrar'da 450 kişiden oluşan Moğol kervanında bulunanların öldürülmesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda Cengiz, Alâeddîn Muhammed'e gönderdiği elçi kanalıyla bu kervanın baskına uğraması ve akabinde kervanda bulunanların tamamının öldürülmesi olayına karışanların tespit edilerek, kendilerine teslim edilmesini istedi. Ayrıca kervanda bulunan ve zapt edilen bütün malların ve ağırlıkların tamamının geri gönderilmesini de söyledi. Buna mukabil Alâeddîn Muhammed ise, söz konusu teklifleri kabul etmediği gibi Cengiz'in elçisini de öldürttü. Bu fiilî durum karşısında oldukça hiddetlenen Cengiz, 1219'da, ordusunu Hârzemşâhlar'ın idaresi altında bulunan yerlere gönderdi. Bu esnada Alâeddîn Muhammed ise Horasanlı, Gurlu ve Türklerden oluşan 60.000 atlı askerini Semerkand civarında konuşlandırdıysa da Moğol işgaline maruz kaldı ve şehir kısa sürede istila edildi. Yaşanan mücadele esnasında bölge halkının çoğu kılıçtan geçirildi. Moğol istilası neticesinde Otrar, Suğnak, Hocend ve Buhara gibi şehirler de işgal edildi¹.

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, bilalkoc@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0002-2489-6580

1 Minhâc-ı Sirâc Cüzcanî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtür, Tahran, 1389, C. I, s. 312; Ata Melik Alâeddîn b. Bahâeddîn Muhammed b. Şemseddin Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, tash. Mirza Muhammed, Luzac & Co, London, 1912, C. I, s. 58-66; Muhammed b. Havendşah Mirhond, *Ravzâtü's-Sâfâ*, tash. Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtür, Tahran, 1380, C. IV, s. 401-402; Aydın Taneri, "Hârizmşâhlar", *T.D.V.İ.A.*, 1997, C. 16, s. 228-229; Mary Hull, *İmparator-i Moğol*, trc. Nadir Mir Saidî, İntişârât-ı Kaknüs, Tahran 1386, s. 64-66; Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s. 80; Mübarek Galip-S. Yağmur Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 66-67.

Cengiz Hân, özellikle Semerkand'ın işgaliyle önemli bir başarı elde ettikten sonra, ordusunu da farklı kollar şeklinde düzenleyerek, Harzemşâhlar'ın idaresi altındaki bütün yerleri zapt etmek istedi. Cengiz'in bu hedef doğrultusunda ilerleme kaydetmesi, Harzemşâhlar Devleti'nin sonunu hazırladığı gibi, onların idaresi altında bulunan şehirler, işgalin ardından yakılıp yıkılırken, buralarda yaşayan Müslüman halk da katledildi. Söz konusu bu gelişmeler, Moğollar nezdinde etkili ve güçlü bir devlet izlenimi veren Harzemşâhları çok etkiledi. Devletin başında bulunan Alâeddin Muhammed, Cengiz'in, kendilerine son darbeyi indirmek için büyük bir askeri hazırlık içinde olduğunu haber alır almaz, Tûs civarına çekildi. Hemen ardından Devletâbâd civarında yapılan savaşta Moğollara yenilince Mazenderân yoluyla Abiskûn (أبِسْكُون) adalarına sığındı ve burada da hayatını kaybetti².

Cengiz Hân-Celâleddîn Harzemşâh Mücadelesi

Alâeddin Muhammed'in ölümü üzerine onun daha önce veliaht olarak belirlediği oğlu Celâleddin taht için aday oldu. Çünkü babası 1215 yılında Gur ve Gazne bölgelerini zapt ettiği zaman, bu yerlerle birlikte Herat, Garcistan ve Sicistan bölgelerini de onun kontrolüne bırakarak onu melik tayin etmek istemişti. Ancak bir süre sonra Celâleddin'in yetenekli olduğunun farkına vararak başkentte kendi yanında kalmasının daha uygun olacağını düşündü. Böylelikle Alâeddin Muhammed, kendisinden sonra yerine veliaht olarak kalmasını istediği kişi için de bir işaret verdi. Buna karşın babasının vefatının ardından Celâleddin'in önünde ona karşı muhalif tutumu bilinen büyük annesi Terken Hatun bir engel olarak çıktı. Çünkü o, devlet içinde söz sahibi olan etkin bir kadın olmakla birlikte belirleyici bir rolü de vardı. Öyle ki Terken Hatun, orduda Kanklı (قنقلی) Kıpçak asıllı Türklere yer verilmesinin gerektiğine inanmakla birlikte, ordu kumandanlıklarına da aynı şekilde Türk emirlerinin atanmasının isabetli olacağını düşünüyordu. Bu itibarla da ordu içinde hızlı bir şekilde tespit ettiği tercihlerinin yerine getirilmesini sağlamaya çalıştı³.

- 2 Cüzcanî, *age.*, C. I, s. 315; Reşideddin Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü't-tevârih (Târih-i Selâtin-i Hârezm)*, tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran, 1389, s. 35-36; Mîrhond, *age.*, s. 402-411; Yahya b. Abdüllatif Kazvîni, *Lübbü't-tevârih*, tash. Mir Haşim Muhaddis, Encümen-i Asâr-ı Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1386, s. 163-164; Taneri, *agm.*, s. 230; Durak, *age.*, s. 80.
- 3 Cüzcanî, *age.*, C. I, s. 315-317; Reşideddin, *age.*, s. 35-36; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşâh", *İ.A. (M.E.B.)*, C. 3, s. 49; Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", *T.D. Vİ.A.*, 1993, C. 7, s. 248-250; Durak, *age.*, s. 80.

Bu yönüyle de Celâleddin'in tahta geçiş durumu Terken Hatun'a bağlı gözükmekteydi ki, tam da öyle oldu. Onun taht için tercihi Celâleddin'in kardeşleri Aksultan (Ak-şâh) ve Kutbeddin Uzlağşâh'tan birisinden yana olmasına rağmen devlet ileri gelenleri, hayattayken babasının beğenisini kazanan ve bizzat kılıç kuşatılan Celâleddin'den yana tavır aldılar. Terken Hatun, devletin önemli vilayetleri Harzem, Horasan ve Mazenderân'ın da Uzlağşâh'a verilmesini istedi. Taht için kendisinin tercih edilmesinin ardından kardeşi Uzlağşâh'ın baskısı karşısında tutunamayan Celâleddin, kısa bir süre için Horasan civarına çekilmeyi uygun gördü. Harzemşâhlar Devleti, Alâeddin Muhammed sonrası bir taraftan bu iç çekişmelerle uğraşırken, diğer taraftan da Cengiz Hân ve Moğollar da yarım kalan mücadelelerini devam ettirme kararındaydılar. Öyle ki yeni hükümdar Celâleddin'in Horasan civarına çekilmesinin ardından Uzlağşâh da Moğollar karşısında tutunamayarak Horasan'a çekilmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra Moğollar ile karşı karşıya gelen Aksultan ile Uzlağşâh bu mücadelede hayatlarını kaybettiler⁴.

Bu sıralarda Celâleddin Harzemşâh Horasan'da da kalamayarak kendisine uzun süre tutunabileceği bir yer arayışına girmişti. Bu doğrultuda önce Nişâbûr'a, daha sonra ise Gazne'ye geçmenin daha uygun olacağını düşündü. Celâleddin ve beraberinde bulunanlar bu şekilde bölgenin farklı yerlerinde kendilerine uygun yer arayışında bulunurken, başkent Gürgeç'te ise Moğol taarruzuna karşı savunma tedbirleri alınmıştı. Bu doğrultuda başkenti savunan muhafız birliğinin başında bulunan Humârtegin, emri altındaki 90.000 kişilik orduyla ancak dört ay direniş gösterebildi. Etkin mücadeleleriyle direnişi kıran Moğol birlikleri kısa süre sonra şehri ele geçirdiler. Gelişmeleri yakından takip eden Celâleddin, 1220 yılında Moğollar'ın Harzem bölgesine gelerek, başkent Gürgeç'i kuşatıp, istila ettiklerini haber alınca, daha fazla beklemenin fayda getirmeyeceğini gördü. Bunun üzerine daha önce düşündüğü şekilde hareket ederek önce Nişâbûr'a girdi. Hemen ardından da Zuzân ve Buşt güzergâhını kullanarak, Gazne'ye ulaştı ve son bir kez daha birlik vücuda getirip, Moğol ordusuna karşı koymayı hedefledi. Bu itibarla Celâleddin, emirlere ve sınır boylarındaki beylere haber yollayarak, kısa sürede kendisine katılmalarını istedi. Bu esnada Gazne'de bulunan Emin Melik, 50.000 kişilik ordusuyla Celâleddin'e bağlılığını bildirdiği gibi kızını da ona nikâhladı.

4 Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 315-317; Hamdullah Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, tash. Abdül-Hüseyin Nevâî, Müesses-e İntişârât-ı Emir-i Kebîr, Tahran, 1387, s. 490-498; Abdü'l-Muhammed Ayatî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf*, Pejuheşgâh-ı Ulum-ı İnsanî ve Mütalâât-ı Ferhengî, Tahran, 1383, s. 318; Yinanç, *agm.*, s. 49; V.V. Barthold, *Moğol istilâsına kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 529, 535; Taneri, "Hârizmşâhlar", s. 230; Durak, *age.*, s. 80.

Bunun ardından Seyfeddin Agrak (اغراق) da 40.000 askeriyle Celâleddîn'in yanında yer alacağını gösterdi. Daha sonra bölgede bulunan Gurlu melikleri de itaatlerini bildirdi. Böylelikle etrafına çoğunluğunu Türk, Türkmen, Halaç, Hindu ve Siistanlılar'ın oluşturduğu bir ordu toplandı⁵.

Celâleddîn, Moğolların kendisinin peşini bırakmamakta kararlı olduklarının farkında olarak, bir süreliğine sıcak takipten kurtulmak için Kahire Kalesi'ne gitti. İlk olarak kalede bulunan hazineleri ordusunda bulunan askerlere dağıttıktan sonra 1221'de Gazne'ye geldi. Moğollara kolay teslim olmak istemeyen Celâleddîn, Valyan (البيان) Kalesi'ni kuşatan Moğol kumandanları Tekeçük (تكجک) ve Molghor (ملغور)'a hücum ederek bozguna uğrattı. Harzemşâh ordusu, Pervân (پروان) civarında tam kendisini toparladı denilirken, ordu birlikleri arasında savaş neticesinde elde edilen ganimetlerin paylaşılması hususunda anlaşmazlık yaşandı. Bunu haber alan Cengiz, Talikan (طالقان) hududundayken, Şiki Kutuku Noyan (شیکي قوتوقی نويان) kumandasında 30.000 civarındaki kalabalık bir orduyu daha bölgeye gönderdi. Yaklaşık bir hafta boyunca savaş düzeni almış şekilde ordular bekledikten sonra, sıcak mücadeleye giriştiler. Her iki taraftan da çok sayıda asker hayatını kaybetti. Celâleddîn, ordusunun tamamının yaya olarak mücadele etmesini fırsat bilerek ani bir hücumla Moğol birlikleri üzerine saldırıya geçti ve başarılı sonuç elde etti. Ancak bir kez daha Celâleddîn'in ordusunun sağ ve sol kanatlarını komuta eden Emin Melik ile Seyfeddin Agrak arasında savaşta elde edilen ganimetlerin tahsis edilmesi ve atların paylaşılması hususunda anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine Seyfeddin Agrak, gece yarısı beraberindeki adamlarıyla ordugâhtan ayrılarak Kirman tarafına çekildi. Bunu haber alan Cengiz, yeni bir takip kuvvetini daha sevk ederek, Celâleddîn'in sıkı bir şekilde takip edilmesini emretti. Bu noktada oldukça zor durumda kalan Celâleddîn, kendisine yeni bir güzergâh ve yer bulmak için Sind Nehri civarına gelerek Hindîstan'a sığınmak istedi. Çünkü babası Alâeddîn Muhammed döneminden itibaren Moğollar ile süre gelen mücadelenin seyrinde, baskın bir şekilde Moğollar lehine başarı söz konusuydu. Ancak Celâleddîn, Moğollar ile giriştiği yedi mücadelenin altısından galibiyetle ayrılmayı bildi⁶.

5 Cüzçânî, *age.*, C. I, s. 315-317, 419-420; Reşideddîn, *age.*, s. 36-37; Barthold, *age.*, s. 535-536; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecmâu'l-Ensâb*, tash. Mîr Haşîm, Muhaddis, Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1363, s. 143; Yinanç, agm., s. 49; Taneri, "Hârizmşâhlar", s. 230; Galip-Gömeç, *age.*, s. 67; Durak, *age.*, s. 80-81.

6 Cüzçânî, *age.*, C. I, s. 315-317; Cüveynî, *age.*, C. II, s. Reşideddîn, *age.*, s. 37-38; Kazvinî, *age.*, s. 139-140; Kadı Ahmed Tetevî ve Asif Han Kazvinî, *Târih-i Elîf*, mush. Gulamrezâ, Tâbâtâbâyî Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Ferhengî, Tahran, 1382, C.V, s. 3690-3692; Arminius Vanbery, *Târih-i Buhara*, trc. Seyyid Muhammed Ruhânî, İntişârât-ı Suruş, Tahran, 1380, s. 156-158;

Celâleddin'in Cengiz karşısındaki durumundan oldukça endişeli olduğu görülmekteydi. Ya korku ve endişe ile bölgede kalmayı tercih edecek ya da Sind Nehri'nin derin sularından kaçarak Delhi'ye yol alacaktı. Bu doğrultuda beraberindekilerle yol almayı daha uygun gördü ve temkinli bir şekilde hareket ederek, ulaşmayı planladığı Delhi'den haber almaya çalıştı. Bir taraftan da yakınında bulunan Hindu grupların yaşadığı yerlerden ve durumlarından haberdar olmak için casuslar kanalıyla bilgiler topladı. Bu doğrultuda ilk olarak beraberinde bulunan 10 kadar adamıyla birlikte iki ferseng ileride bulunan bir Hindu topluluğu üzerine akın düzenledi. Çünkü Celâleddin, bölgede bulunduğu sırada, kendisine muhalif tutum gösterebilecek bu gruplar üzerine bir gece baskını düzenleyerek onları etkisiz hale getirmek istedi. Öyle ki bu topluluktan geriye kalan pek çok hayvanı ve silahı da ele geçirdi. Celâleddin'in bölgede bulunmasından rahatsız olan bir diğer Hindu topluluğu da iki-üç bin kişiden oluşan bir ordu hazırlayarak, hudutlarındaki bu tehlikeyi önlemek istediler. Ancak Celâleddin, beraberinde bulunan adamlarının sayısının kısa sürede iki yüz kişinin üzerine çıkmasını fırsat bilerek, bu kalabalık orduya karşı da başarılı bir mücadele ortaya koydu ve pek çok ganimet elde etti. Onun Sind Nehri ve hududunda bu şekilde başarılı neticeler elde etmesi ve ilerlemesi Hindistan'da epeyce yayılmaya başladı. Bu esnada Balale (بالله) ve Rakale (رکاله) dağında yaşayan halk da yaklaşık beş-altı bin kişiden oluşan bir birlik hazırlayarak, Celâleddin'in ilerleyişini durdurmak için hücumla geçtiler. Celâleddin, beraberindeki beş yüz atlı askerle mücadeleye giriştiği sırada Hindu ordusu dağıldı. Kısa süre sonra da bunlardan üç-dört bin kadarı onun etrafında toplanarak bağlılıklarını bildirdiler⁷.

Bu esnada Gazne civarında bulunan Cengiz Hân'a, Celâleddin'in Sind Nehri civarında önemli oranda ilerleme kaydettiğine dair haber ulaştırılınca, hemen harekete geçilmesi için orduya emir verdi. Celâleddin, her ne kadar etrafına birlikler toplamayı başardıysa da Cengiz ve Moğol ordusunun karşısına çıkmak

---

Barthold, *age.*, s. 539-540; Şebânkâreî, *age.*, s. 143-144; *Yüan-Ch'ao Pi-Shi (Moğolların Gizli Tarihi)*, terc. Ahmet Temir, T.T.K., Ankara, 1986, s. 182; Yinanç, *agm.*, s. 49-50; Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", s. 248-249; Taneri, "Hârizmşâhlar", s. 230; Salim Cöhçe, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, s. 698-699; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1975, s. 112-113; Galip-Gömeç, *age.*, s. 67; Durak, *age.*, s. 81-82.

7 Şehâbeddin Muhammed Horendezi Zeyderi Nesevi, *Siret-i Celâleddin Mengüberti*, tash. Müctebi Minevi, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1388, s. 113-114; Cüveynî, *age.*, C. II, s. 143-144; Reşideddin, *age.*, s. 41-42; Şebânkâreî, *age.*, s. 143-144; Hondmîr, Gıyâseddin Humam ed-Din el-Hüseynî, *Hâbibü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, neşr. Muhammed Debîr Siyâki, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran, 1380, C. II, s. 658-659; Yinanç, *agm.*, s. 49; Durak, *age.*, s. 81-84.

için kendinde güç bulamayarak Delhi'ye yöneldi. Celâleddîn kendisi açısından bakıldığında yapacak çok fazla bir şey olmadığını görünce, ailesine mensup kadınların Moğolların eline esir düşmemesi için nehre atılmalarını emretti. Onların boğulmalarının ardından beraberinde bulunanlarla, hızlı bir şekilde nehrin karşı kıyısına geçti. Onun son çare olarak Sind Nehri'ne atıldığını ve hemen ardından da karşı kıyıya geçtiğini gören Cengiz, daha önce böyle bir kimseyi görmediğini ve geçmişte de böyle bir nam sahibi kimsenin olmadığını söyleyerek, hayretini ve şaşkınlığını gizleyemedi. Hemen ardından da bir babanın oğlunun bu şekilde olması gerektiğini söyledi. Böylelikle de ateş ile suda boğulmaktan kurtularak kıyıya ulaşan Celâleddîn'in kahramanlığını beğeniyle karşıladığını ifade etti. Cengiz bu esnada karşı kıyıya geçmek isteyen Moğol birliklerinin geçişine de izin vermeyerek, geri dönüş kararı aldı. Bu geri dönüş esnasında Moğol ordusu, Melikfür (ملکفور) hududunu yağmaladı. Aslına bakılırsa Celâleddîn, karşı kıyıya geçerek bir an evvel, Cengiz ve Moğol baskısından kurtulmak istiyordu. Bu doğrultuda ilk olarak Lahor'a, daha sonra ise Sind, Uçç ve Multan tarafına geçti. Bunun üzerine Moğol ordusu da geri dönme kararı alarak çekilmeye başladı⁸.

Bütün bu gelişmelere rağmen Cengiz Hân, Celâleddîn ile olan mücadelesinde, tam bir netice alıncaya kadar onun peşini bırakmamakta kararlıydı. Öyle ki önce oğlu Çağatay daha sonra ise bir kumandanını uhdelerine verdiği askerlerle birlikte yeniden Celâleddîn'in üzerine gönderdi. Buna karşın Celâleddîn ise kendisini emniyete alarak, Moğollar karşısında tutunmalarının imkânsızlığını görerek vaziyet alıp, Delhi'ye sığınmak için elinden geleni yaptı. Özellikle onun Multan'da bulunduğunu haber alan Moğollar, bu bölgeye saldırdılarsa da, o sıralarda bölgenin hâkimi olan Türk meliki Nâsireddin Kabaca (قباجه)'nın kuvvetleri karşısında üstünlük sağlayamadan üst bölge olarak kullandıkları Gazne'ye geri döndüler. Burada yeri gelmişken ifade etmek gerekirse, Moğollar geçtikleri güzergâhlar boyunca şehirleri, köyleri ve yerleşim yerlerini yağmalamaktan da geri durmadılar. Bu yönüyle bakıldığında Celâleddîn, Moğollar tarafından sarmal içine alınmıştı. Ancak kısa sürede kendisini bundan kurtarmayı bildi⁹.

Celâleddîn Hârzemşâh'ın Hindistan'a Gitmesi ve Sultan Şemseddîn İl-tutmuş'un Tutumu

Cengiz Hân ile Celâleddîn Hârzemşâh çekişmesinin son aşamada uzandığı yer Hindistan oldu. Bu esnada Delhi'de Sultan Şemseddin İl-tutmuş bulunuyordu.

8 Nesevî, *age.*, s. 113-114; Cüveynî, *age.*, C. II, s. 144; Reşideddîn, *age.*, s. 42; Tetevî-Kazvinî, *age.*, C.V, s. 3694-3695; Yinanç, *agm.*, s. 49; Galip-Gömeç, *age.*, s. 67-68; Durak, *age.*, s. 81-84.

9 Nesevî, *age.*, s. 114; Durak, *age.*, s. 83-84.

Onun hakkında kısaca bilgi verilecek olursa; köken olarak Kıpçak Türkleri'nin Ulu-Borlu boyuna mensup idi. Küçük yaşlarda köle tüccarları kanalıyla önce Buhara'ya daha sonra Gazne'ye getirilerek satılmıştı. Nihai olarak Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed tarafından 1196'da satın alındıktan sonra, onun yanında *ser-candârluk* (*muhafız alay başkanı*), *emir-i şikâr* (*avcı başı*) görevlerinde bulunmuştu. Daha sonra ise Beren ve Bedâun ıktalarının idarecilğinde bulduktan sonra, azad edilen köleler içinde yer alarak *emirü'l-ümerâlgâ* kadar yükselmişti. Bu itibarla onun Gurlu Hânedanı içerisinde önemli makamlarda görev aldığı esnada, kayınpederi Aybeg de seçkin kumandanlardan birisi olarak görev almıştı. İşte İltutmuş'un Delhi'nin idaresini ele geçirdiği ve kendisine yol açan siyasi gelişmeler de bu sıralarda başlamıştı. Gurlu Hânedanı'nın son sultanı Muizzeddîn Muhammed'in 1206'da ölmesinin ardından devletin idaresi de Kıpçak Türkleri'nden olan bu Aybeg'in eline geçti. Onun da 1210'da vefatının ardından oğlu Aram Şâh tahta çıktıysa da, devleti idare edebilecek yetenekten yoksun olmasından dolayı devlet ileri gelenlerinin isteği üzerine idare o esnada Bedâun ıktâsında bulunan ve Delhi'ye davet edilen İltutmuş'un kontrolüne geçti¹⁰.

İltutmuş'un tahta geçtiği esnada Hindîstan'da tek bir siyasi hâkimiyet söz konusu değildi. Bazı bölgeler, gayrimüslim yerel yöneticiler olan Hindu race ve ranalarının idaresinde bulunurken, diğer bazı yerler de Türk ve Müslüman idareciler tarafından kontrol edilmekteydi. Bu doğrultuda Sind bölgesinde İltutmuş gibi Sultan Muizzeddîn Muhammed'in meliklerinden Nâsireddîn Kabaca bulunmakta ve Uç, Multân, Behker ile Siviştan vilayetlerini idare etmekteydi. Kabaca'nın bölgede güçlenmesinden bir diğer Muizzî meliki Tâceddîn Yıldız da rahatsız olmaktaydı. O, bu esnada Gazne bölgesinin idaresini elinde bulundurmaktaydı. Kutbeddîn'in ölümü sonrası baş gösteren karışıklık sırasında, Kabaca, Lahor

10 Cüzcânî, *age.*, s. 439-497; Herevî, Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, 1929, s. 27-28; es-Sihrindî, Yahya b. Ahmed b. Abdullah, *Târîh-i Mübârekşâhî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtür, Tahran, 1391, s. 13-17; Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşah, *Târîh-i Firîşte*, tash. Muhammed Rıza Nâsırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387, C. I, s. 230-232; Abdülkadir Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, tash., Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Muk. ve Eklemeler Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, C. I, s. 42-43; Mirhond, Muhammed b. Havendşah, *Târîh-i Ravzâtü's-Sâfâ*, Merkez-i Hayyam Pervîz, Tahran, C. IV, s. 645-646, 650-651; İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Y.K.Y., İstanbul, 2005, s. 404-405; Tetevî-Kazvîni, *age.*, C. VI, s. 3833; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, T.T.K., Ankara, 1987, C. I, s. 277-278; Ahmet, *age.*, s. 161-168; Enver Konukçu, *Hindistan'daki Türk Devletleri*, *D.G.B.İ.T.*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, C. 9, s. 375-379; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 322-323; Cöhçe, agm., s. 696-697; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 5; A. S. Bazmee Ansari, "İltutmuş", *T.D.Vİ.A.*, 2000, C. 22, s. 158-159.

civarını da ele geçirmişti. Bu açıdan bakıldığında İl-tutmuş'un Delhi'de sağlam bir idare kurabilmesi için Kuzey Hindistan'da gerçekleşen bu çekişmelerden kısa sürede kurtulması gerekiyordu. Yaşanan gelişmeler onun kısa vadede Nâsireddin Kabaca'ya karşı Tâceddîn Yıldız ile ittifak kurması şeklinde gerçekleşecekmiş gözükse de böyle olmadı. Bu esnada Harzemşâhlar Devleti'ne bağlı ordu birliklerinin 1215'te Sind Nehri civarına akın düzenlemeleri, Taceddîn'in Lahor'a çekilmesine neden oldu. Buna rağmen onun kontrolü altındaki bölgeler, Thanesâr (تهانيسر)dan Pencâb'a kadar uzanmaktaydı ki, bu durum İl-tutmuş'u ziyadesiyle rahatsız etmekteydi. Çünkü İl-tutmuş, Kuzey Hindistan'da kendisine alternatif olabilecek şekilde varlığını devam ettiren ikinci bir siyasi güç ve sınır komşusu istememekteydi¹¹.

Bu itibarla bir süre sonra 1215-1216'da Şemseddin İl-tutmuş ile Tâceddîn arasında Samana vilayeti civarında bulunan Tarain (تراین) mevkiinde yapılan savaşta, Tâceddîn, yenilerek esir alındı ve Bedâun'da tutsak edildiği sırada da hayatını kaybetti. Böylelikle, İl-tutmuş, ilerisi için büyük bir tehlike olabilecek rakipten kurtuldu. Ancak onun açısından daha da önemli rakip olarak duran Nâsireddin Kabaca varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmekteydi. Öyle ki Tâceddîn'den sonra, Sind bölgesindeki boşluktan yararlanan Nâsireddin, bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Bu durum, İl-tutmuş'un yeniden dikkatini buraya vermesine neden oldu. Özellikle Lahor, Taberhende ve Kuhram gibi vilayetler, taraflar arasındaki anlaşmazlığın yaşandığı ana noktalar. Ayrıca Kabaca, Delhi tarafından belirlenen orandaki vergiyi ödememekte direniş gösteriyordu. Nihai olarak 1217'de taraflar arasında yaşanan mücadelede Kabaca, bozguna uğratıldı. İl-tutmuş, hâkimiyet alanına yakın yerlerde böyle güçlü birisinin kesin olarak ortadan kaldırılması için, civarda bulunan ve Gazne ile Sind'e birbiri ardına akınlar düzenleyen Halaç meliklerini teşvik ederek, Kabaca üzerinde baskı kurmalarını istedi. İl-tutmuş'un bütün bu çabalarına rağmen, Kabaca, bölgede tutunmayı bildiği gibi, üzerine sevk edilen birlikleri de uzunca bir süre püskürtmeyi başardı¹².

11 Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 309; Hâce Abdülmelik İsamî, *Fütûhu's-selâtin*, neşr. A. S. Usha, B. A., Junior Lecturer in Persian, University of Madras, 1948, s. 105-114; Nizâmeddîn Ahmed, *age.*, s. 28; es-Sihirindî, *age.*, s. 16-17; Esterâbâdî, *age.*, C. I, s. 232-233; Bedâûnî, *age.*, s. 43; Agha Hussain Hamadani, *The Frontier Policy of the Delh Sultans*, Publishers & Distributors, New-Delhi, 1992, s. 47-60; Bayur, *age.*, C. I, s. 277-278; Ahmet, *age.*, s. 163-169; Konukçu, *agm.*, s. 379-380; Merçil, *age.*, s. 322-323; Kortel, *age.*, s. 5-6; Cöhçe, *agm.*, s. 697-698; Ansari, *agm.*, s. 158-159; Galip-Gömeç, *age.*, s. 62-63, 66; Mehtap Şurmiç, *Târih-i Hind ez Bastan ta Hamle-i Moğol*, Uzv-ı Heyet İlmî Danişgah-ı Azad-ı İslâmî, 1388, s. 302.

12 Cüzcânî, *age.*, s. 439-497; İsamî, *age.*, s. 109-114; Nizâmeddîn Ahmed, *age.*, s. 28; es-Sihirindî, *age.*, s. 17; Esterâbâdî, *age.*, C. I, s. 233-235; Bedâûnî, *age.*, s. 43; Hamadani, *age.*, s. 47-60; Bayur, *age.*,

Burada kısaca temas edildiği üzere, Cengiz Hân ve Celâleddin Harzemşâh kadar çok yönlü bir mücadeleye girişirse de Şemseddin İltutmuş'un da idaresi altında bulunan yerlerde mücadeleye giriştiği görülmektedir. Onun özellikle 619/1221-1222 yılında Cengiz'in önünden kaçarak Hindistan'a sığınma talebinde bulunan Celâleddin'e karşı aldığı vaziyet, kendi siyasi tarihinde özel bir yer edinmiştir. Biraz yukarıda da temas edildiği üzere, Harzemşâhlar Devleti'nin siyasi varlığını sonlandırmak isteyen Cengiz, amansız bir istila hareketine girişmişti. Birkaç kez Moğol akınlarına karşı koymak için harekete geçen Celâleddin, sonuç alamayacağını anlayarak, Sind Nehri civarına çekilmenin uygun olacağına düşündü ve hemen ardından da beraberinde bulunan adamı, Aynü'l-Mülk'ü elçi olarak Delhi'ye gönderdi. Celâleddin'in tam olarak istediği şey, kuracakları muhtemel dostluk sayesinde Moğollara karşı ortak bir cephe açmaktı. Bütün bu gelişmeleri yakından takip eden İltutmuş ise nasıl bir vaziyet alacağını belirsizliği içerisindeydi. Kısa süre sonra Celâleddin'in sığınma talebini bildiren elçiler, başkent Delhi'ye geldiler. İltutmuş bir süre durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, alacakları kararın Celâleddin kadar kendileri ve Moğollar açısından taşıyacağı önem üzerinde durdu¹³.

İltutmuş'un karşı karşıya kaldığı durum oldukça hassastı. Bu nedenle acele bir karar vermek istemediği gibi akabinde yaşanacak olası gelişmelerden de kaygı duyuyordu. Celâleddin'in sığınma talebine izin verilmesi durumunda onun bölgede meydana getireceği siyasi vahameti düşündüğü gibi, Moğollar ve Cengiz'in olası yağma ve talanlarına maruz kalma gibi bir endişesi de vardı. Kısa vadede Celâleddin'in elçisine herhangi bir cevap verilmeden Delhi'de bekletilmesinin uygun olacağını düşündü. Taraflar arasındaki mücadelenin alacağı boyuta göre elçiye olumlu veya olumsuz cevap verilmesinin faydalı olacağına karar verdi. Bu doğrultuda bir başka açıdan bakılacak olursa İltutmuş'un Celâleddin'in nüfuzundan çekindiğini düşünmek de imkân dâhilindeydi. Ayrıca İltutmuş, 1217'den itibaren mücadele ettiği ve bir türlü üzerinde hâkimiyet kuramadığı Kabaca üzerinde bir üstünlük elde edebilmek ve hatta onun Sind bölgesindeki etkinliğini kırmak için, Celâleddin'in o

---

C. I, s. 277-278; Ahmet, *age.*, s. 168-170; Konukçu, *agm.*, s. 380-381; Kortel, *age.*, s. 5-6; Cöhçe, *agm.*, s. 697-698; Ansari, *agm.*, s. 158-159; Galip-Gömeç, *age.*, s. 62-63.

13 Cüzcanî, *age.*, C. I, s. 315-317; Cüveynî, *age.*, C. II, s. 143-145; Reşideddin, *age.*, s. 42; Ebû'l-Fazl Allamî, *Ayîn-i Ekberî*, edit. H. Blochmann, Printed by C. A. Lewis, at the Baptist mission press, Calcutta, 1877, C. II, s. 204; Esterâbâdî, *age.*, C. I, s. 234; Bayur, *age.*, C. I, s. 278-279; Tetevî-Kazvinî, *age.*, C.V, s. 3694-3695; Konukçu, *agm.*, s. 381-382; Ahmet, *age.*, s. 112-113, 170-171; Merçil, *age.*, s. 323; Cöhçe, *agm.*, s. 698; Kortel, *age.*, s. 5; Galip-Gömeç, *age.*, s. 68; Durak, *age.*, s. 82-83.

bölgede kalmasının faydalı olacağını düşünmüştü. Böylelikle hem Nâsireddîn gibi güçlü bir Türk emirinin siyasi nüfuzu kırılacak hem de Celâleddîn'den kaynaklı olarak Delhi ve civarında yaşanacak olası tehlikeden kurtulacaktı. Bu minval üzere İl-tutmuş, biraz zaman geçtikten sonra, Celâleddîn nezdine gönderdiği haberciler kanalıyla, hâkimiyetleri altında bulunan yerlerde, bir yer göstermelerinin mümkün olmadığını ve özürlerinin kabul edilmesini, bölgenin ikliminin de uygun olmadığını bildirdi. Ancak istemeleri durumunda kendilerine Delhi civarında bir yerin tayin edilebileceğini, sultanın da burada bir makamının olabileceğini teklif etti. Ayrıca sınır bölgesinin de onun yardımıyla isyancılardan temizlenebileceğini belirtti¹⁴.

Burada Nesevî'nin eserinde yer verdiği şekliyle İl-tutmuş'un Celâleddîn'e gönderdiği haberle onun Hindistan civarında kalmasını doğru bulmadığını şu kararıyla ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. İl-tutmuş, Celâleddîn'e Delhi civarına gelmesinin doğru olmadığını, İslâm düşmanı olan Moğolların onun asıl düşmanı olduğunu ve sıkı takipte olduklarını bildirdi. Dolayısıyla bölgedeki Müslüman bir padişahla ilişkisinin olmaması gerektiğini söyledi. Kendisinin de Celâleddîn'e karşı muhalefet etmeyi istemediğini, onun da kendisine karşı bunu reva görmemesi gerektiğini ve ona karşı kılıç sallamak istemediğini ortaya koydu. Eğer böyle bir şeye mecbur kalırsa da gereğini yapmaktan çekinmeyeceğini belirtti. İl-tutmuş, istemesi durumunda kendi kızını Celâleddîn ile nikâhlayabileceğini, bunun da aralarında bir ittifak ve dostluğa vesile olacağını söyledi. Bunun üzerine Celâleddîn de Dendek Pehlivan ile Sunkurcuk Tayisi'yi elçi olarak İl-tutmuş'a gönderdi. Celâleddîn'in asıl niyetinin farklı olduğunu anlayan İl-tutmuş ise Kabaca ve diğer meliklerle anlaşarak ortak cephe açılmasının isabetli olacağına karar verdi¹⁵.

Celâleddîn, Sultan Şemseddîn'den aldığı olumsuz haber üzerine tekrar Belâle ve Rekâle civarına döndü. Burada bulunduğu sırada daha önce kendisinden ayrılanlar yeniden onun etrafında toplandılar ve kısa süre içinde etrafında toplananların sayısı yaklaşık on bin kişiyi buldu. Bu sıralarda, Celâleddîn, Melik Tâceddîn Halac'ı orduyla birlikte Cudi Dağı (کوه جودی)'na göndererek, bölgenin hâkimi Rây Kûkâr Sengin'in kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Rây Kûkar, Celâleddîn'in talebine olumlu cevap verdiği gibi, oğlunu da orduyla birlikte sultanın hizmetine gönderdi. Sultan da, onun oğluna *Kutluğ Hani* unvanını verdi. Celâleddîn açısından bu gelişmeler olumlu olmakla birlikte, Sind

14 Cüveynî, *age.*, C. II, s. 145; Reşideddîn, *age.*, s. 42; Tetevî-Kazvîni, *age.*, C.V, s. 3695; Bayur, *age.*, C. I, s. 278-280; Konukçu, *agm.*, s. 381-383; Ahmet, *age.*, s. 170-171; Ansari, *agm.*, s. 159; Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 244-245.

15 Nesevî, *age.*, s. 120.

civarında Gurlu padişahlarının emirlerinden ve aynı zamanda Delhi Sultanı İltutmuş'un bacanağı olan Nâsireddin Kabaca bir engel olarak durmaktaydı. Aslına bakılırsa, Celâleddin'in yeni ittifak kurduğu, Rây Kukâr ile Kabaca'nın arasında da bir düşmanlık vardı. Bunun üzerine Celâleddin ilk olarak Özbektay (ازبکتای)ın başında bulunduğu orduyu Uçç'a bir ferseng mesafede ordugâhı bulunan Kabaca'nın üzerine gönderdi. Bu sırada Kabaca'nın ordusunda 20.000 kişi bulunurken, Özbektay'ın beraberinde 7.000 kişi vardı. Özbektay'ın ani gece baskını karşısında ne yapacağını bilemeyen Kabaca'nın askerleri yenilgiye uğradılar ve hemen ardından da aralarında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine Kabaca bu civarda kalmayı uygun bulmayarak Ekr u Bekr (اکر و بکر) mntkasına gitti. Onun ardından ordugâha giren Özbektay ve askerleri, hayatta kalanları esir aldıktan sonra durumu Celâleddin'e bildirdilerse de Kabaca'yı ele geçiremediler. Çünkü o bulunduğu kalede de güvende olmadığını anlayınca Multan'a gitmişti¹⁶.

Bunun üzerine Celâleddin, Kabaca'dan kendisine karşı itaatini bildirmesini, Emir Hân'ın Sind Nehri civarında yapılan savaşta kaçırılmış olan oğlu ile kızının teslim edilmesini ve son olarak da pek çok malın kendisine verilmesini istedi. Bu talepler karşısında çaresiz kalan Kabaca, istenilenleri kabul ettiğini bildirdikten sonra idaresi altında olan vilayetler üzerine Harzemşâh ordusunun taarruzda bulunmamasını istedi. Bundan sonra hava sıcaklığının artması üzerine Uçç'tan kalkan Celâleddin beraberindekilerle Cudi Dağında bulunan yaylak ile Balâle ve Rakâle civarına doğru yürüyüşe geçti. Besrâm Kalesi (قلعه بسرام)ni kuşatma altına aldığı sırada elinden yaralandıysa da zapt etmeyi başardı. Bu esnada Moğolların yeniden harekete geçerek takipte olduklarını öğrenen Celâleddin, Kabaca'ya elçi göndererek vadettiği şekilde sefer masraflarını göndermesini istedi. Ancak Kabaca bunu kabul etmediği gibi Moğolların da gelişini fırsat bilerek, Celâleddin'e itaat etmesine gerek kalmadığını düşündü. Bunun üzerine Uçç civarına dönen Celâleddin, ordusuyla birlikte Kabaca'yı ve ona katılanları cezalandırıp şehri yağmaladıktan sonra ateşe verdi. Buradan da Duyul ile Siviştan tarafına hareket etti. Burada vali olarak görev yapan Fahreddin Salar, Harzemşâh ordu birlikleri ile yapılan mücadele sonunda Celâleddin'e bağlılığını bildirdi ve yeniden Siviştan valisi olarak atandı¹⁷.

16 Cüzcâni, *age.*, C. I, s. 315-317; Cüveynî, *age.*, C. II, s. 145-147; Reşideddin, *age.*, s. 42; Ayatî, *age.*, s. 318-319; Hondmir, *age.*, C. II, s. 659-660; Tetevi-Kazvini *age.*, C.V, s. 3695-3696; Ahmet, *age.*, s. 112-113; Bayur, *age.*, C. I, s. 278-280; Yinanç, *agm.*, s. 49-52; Konukçu, *agm.*, s. 380-381; Cöhçe, *agm.*, s. 698-700; Durak, *age.*, s. 85.

17 Cüzcâni, *age.*, C. I, s. 315-317; Cüveynî, *age.*, C. II, s. 147-148; Reşideddin, *age.*, s. 42-43; Tetevi-Kazvini, *age.*, C.V, s. 3696-3697.

Celâleddîn'in Sivistan'da bulunduğu sırada Irak'ta bulunan kardeşi Sultan Gıyâseddîn'den elçi geldi. Bu elçi getirdiği haberle Irak havalisinin kendisini istediğini öğrendi. Bunun üzerine Sind civarında daha fazla kalmasının uygun olmadığını düşündü. Bu doğrultuda 1224 yılı başlarında Hindistan'dan ayrılarak Kirman tarafına gitti ve bölgenin hâkimi Barak/Borak Hacib ona bağlılığını bildirerek, kızıyla nikâhlanmasını istedi. Kısa süre sonra Fars tarafına hareket eden Celâleddîn, burada da Atabeg Said b. Zengi'nin kızıyla evlendi. Hemen ardından da İsfahan ve Irak-ı Acem tarafına doğru ilerledi ve burada bulunan kardeşi Gıyâseddin ona bağlılığını bildirdi. Celâleddîn, Huzistan ve Lûr bölgesinde de gerekli kontrolün sağlanmasının ardından, asıl hedefi olan Moğollar ile mücadeleye girişmek için harekete geçti. Bu minval üzere Abbasi Halifesi el-Nâsır li-dinillah'a elçi göndererek, kendisine bu mücadelede yardımcı olmalarını istedi. Ancak halife, onun bu talebi karşısında Irak-ı Arap civarına inebileceğinden kuşkulananarak, karşı koymak için kuvvetlerini hazırladı. Bunun üzerine Celâleddîn de halifenin ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Bağdat civarına kadar gelip, her yeri yağmaladı. Buradan da önce Meraga'ya daha sonra ise Hemedan'a ilerledi. Celâleddîn, Cengiz önünden kaçarken, Sind civarında bu kadar hızlı bir ilerleme kaydedememişti¹⁸.

Ancak bu civardaki otorite boşluğu ile Cengiz Han'ın adı üzerindeki korku, hala canlı olarak varlığını sürdürüyordu. Celâleddîn'in hâkimiyeti altındaki yerlere geldiğini haber alan Azerbaycan atabeyi Özbek, onun karşısında duramayarak Tebriz'den çıkıp Gence'ye çekildi. Celâleddîn, Tebriz'de bulunduğu sırada, bir taraftan da Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ile Mısır ve Suriye'de hüküm süren Eyyübî meliklerine haber yollayarak yardım istedi. Bu sırada bir taraftan da bölgeyi bir süredir tehdit eden Gürcüler üzerine sefere çıkarak, onların hâkimiyetini kırmaya çalıştı. Görüldüğü üzere Celâleddîn, Hindistan'dan ayrıldıktan sonra önüne açılan Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Gürcistan ve Azerbaycan bölgelerine saldırdı. Onun peşini bırakmamakta kararlı olan Moğollar, 1228'de İsfahan'da onu yenilgiye uğrattılsa da istedikleri neticeyi alamadılar. Her ne olursa olsun mücadeleyi bırakmak istemeyen Celâleddîn, bu defa da Kıpçak

18 Cüzcâmî, *age.*, C. I, s. 284; *Cüveynî, age.*, C. II, s. 148-156; Nesevî, *age.*, s. 121-128, 138-140; Reşideddîn, *age.*, s. 43-46; İbnü'l-esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. XII, s. 425-427; Müstevfi, *age.*, s. 497-498; Kazvinî, *age.*, s. 139-140, 149; Anonim, *Târîh-i Şâhî*, tash. Muhammed İbrahim Bastanî Parizî, İntişârât Bunyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahran, 2535 şâhinşâhî yılı, s. 42-45; Edib Abdullah Şirâzî, *Târîh-i Vassafî'l-Hazra*, muk. tash. ve tahş. Ali Rezâ Hacıyan Nejad, Müessesese-i İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1388, s. 431-435; Muineddîn Netenzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Muînî*, haz. Pervin İstahri, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1383, s. 25; Şebânkâreî, *age.*, s. 144-145; Ayatî, *age.*, s. 319-320; Hondmir, *age.*, C. II, s. 660-661; Tetevî-Kazvinî, *age.*, C.V, s. 3697-3699, C. VI, s. 3725-3727; Yinanç, agm., s. 49-50.

Türklerine haber yollayarak, ortak düşmanları olan Moğollara karşı birlikte cephe açmayı teklif etti. Ancak bu sırada onun bir diğer düşmanı olan Gürcüler, Kıpçaklar'dan bazılarını kendi ordularına dâhil ettilerse de Celâleddin onları kendi yanına çekmeyi bildi¹⁹. Celâleddin, karşısındaki Moğol ordusunun gücünü bilerek hareket edip, İslâm dünyasının lideri olan halifeyi, Anadolu ve Suriye sultanlarını gönderdiği elçiler kanalıyla haberdâr etti. Cüzcanî'nin naklinden anlaşıldığı üzere Celâleddin, Moğol ordusunun karşısında hiçbir kalenin ve şehrin savunma yaparak başarılı olamadığını ve kendisinin Moğollar önünde İskender seddi vazifesini gördüğünü belirtti. Celâleddin birlik olmamaları durumunda ve kendisine herhangi bir askeri destek sağlanmaması halinde Moğolların önünü açılacağına ortaya koydu²⁰.

Cengiz Hân ile Celâleddin Harzemşâh arasındaki mücadelenin neticesine Şemseddin İltutmuş açısından bakıldığında o, sığınma talebinde bulunan Celâleddin'e gönderdiği mektupla birlikte içinde buldukları sürecin oldukça hassas olduğunu bildirerek ret cevabı vermiştir. Bu cevabı verirken kaynakların da işaret ettiği üzere oldukça nazik bir dille cevap vererek, Asya'nın farklı yerlerinde egemenlik kurmuş, asil bir şehzâde için Hindistan'ın iyi gelmeyeceğini bildirmiştir. Böylelikle de İltutmuş, Celâleddin'e Delhi ve civarına yerleşerek, yeni bir oluşum imkânı sunmayacağını göstermiştir. Ayrıca, siyasi hâkimiyetinin uzandığı Delhi, Bengal, Multan vs. yerlere kadar ulaşabilecek olası bir Moğol akımının önünü kesmiştir. Çünkü Celâleddin-Cengiz çekişmesi en başından beri İltutmuş'un endişeli olduğu bir durum olduğu için, aldığı vaziyet, onun kontrolü altındaki yerlerin geleceği açısından oldukça isabetli bir tutum olmuştur. Böylelikle İltutmuş, 1210'da başladığı saltanatını başarılı bir şekilde sürdürme imkânını elde etmiştir. İltutmuş, idaresi altındaki yerlerde tam manasıyla bir kontrol sağladıktan sonra, kendisi gibi Kıpçak asıllı Türk memlûklerden oluşan Kırk Türk Memlûk (کرت ناگدنب) ile birlikte önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Öyle ki Halaç Türkleri'nin kontrolü altında bulunan Lekhenevî'nin idaresi kısa süre sonra İltutmuş'un eline geçtiği gibi, gayrimüslimlerin elinde olan, stratejik önemi haiz Renthenbur Kalesi'ni de zapt etmiştir²¹.

19 *Cüveynî, age.*, C. II, s. 156-184; *Nesevî, age.*, s. 140-176; *İbnü'l-esir, age.*, C. XII, s. 432-437; *Müstevfi, age.*, s. 498-500; *Şirazi, age.*, s. 435-439; *Şebânkâreî, age.*, s. 145; *Ayatî, age.*, s. 320-322; *Hondmîr, age.*, C. II, s. 661-666; *Tetevî-Kazvîni, age.*, C. VI, s. 3627-3630; *Yinanç, agm.*, s. 50.

20 *Cüveynî, age.*, C. II, s. 184.

21 *Cüzcanî, age.*, s. 439-497; *Esterâbâdî, age.*, C. I, s. 234; *Bedâûnî, age.*, s. 42-47; *Hamadani, age.*, s. 47-60; *Bayur, age.*, C. I, s. 278-282; *Konukçu, agm.*, s. 381-389; *Mercil, age.*, s. 322-323; *Cöhçe, agm.*, s. 698-701; *Kortel, age.*, s. 5-6; *Ahmet, age.*, s. 161-174, *Ansari, agm.*, s. 158-159.

Ayrıca İl-tutmuş, başlangıçtan itibaren kendisine rakip olan Nâsireddin Kabaca'nın da siyasi egemenliğini de 1230'da sonlandırarak, bölgede ve devlet içerisinde tam bir merkezileşmeyi sağlayabilmiştir. Aslına bakılacak olursa Celâleddin'in 1221-1224 yılları arasında çaresizce Hindistan'da geçirdiği zaman, Sind ve Pencâb civarında bulunan Nâsireddin Kabaca'yı bir hayli zor durumda bırakmıştır. Söz konusu bu durum ise ifade edildiği üzere İl-tutmuş'un işini kolaylaştırdığı gibi ona Hindistan Türklerini birleştirme imkânını vermiştir. Ayrıca Kabaca'nın kontrolü altında olan Sind, Uçç, Multân civarında hâkimiyet kurması, bir süre sonra İl-tutmuş'a Dibalpur ve Sind hâkimi Şehâbeddin Habeş'in de itaat etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu sıralarda İl-tutmuş'un Abbasi Halifesi el-Mustansır billah tarafından tanınması ona bölgede ayrıca bir üstünlük kazandırmıştır. İl-tutmuş, en başından itibaren iç ve dış siyasetinde neler yapabileceğinin farkında olarak karar alıp ona göre harekete geçmiştir. Burada bahis mevzuu olan Cengiz ile Celâleddin'e karşı da aynı kararlılıkla hareket edip devletini ve halkını korumayı bilmiştir²².

İl-tutmuş'u Türk-İslâm tarihinde önemli bir yere taşıyan bir diğer uygulaması da kendisinden sonra devleti idare etmesi için veliaht olarak kızı Raziye Begüm'ü aday göstermesi olmuştur. Onun bu tercihi erkek evlatları ile devlet ileri gelenlerini ve özellikle Kırklar Meclisi'nde görev alan Kıpçak Türkleri'ni rahatsız etmiştir. Onlar, İl-tutmuş'a böyle bir tercih ve tayinde bulunmasının nedenini sordukları gibi, Türk-İslâm tarihinde, bir hükümdarın taht için veliaht olarak kızını bıraktığına dair herhangi bir uygulamanın olmadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine İl-tutmuş, erkek çocuklarının içki ve kumar müptelası olduklarını ve devleti idare edebilecek kabiliyete sahip olmadıklarını belirtmiştir. Onun vefatının ardından Raziye Begüm, tahta çıktıysa da saltanat süresi ancak birkaç yıl kadar sürmüştür. Onun ardından erkek kardeşleri sırasıyla 1266 yılına kadar tahta çıkmışlardır. Onların hemen ardından da İl-tutmuş'un azat edilmiş kırk Türk memlûkundan birisi olan Balaban tahtı ele geçirmiştir. İl-tutmuş bahsi toparlanacak olursa, tahta çıkışıyla birlikte başlayan azimli ve kararlı tutumunu sonuna kadar sürdürmüştür. Cengiz ve Moğol tehlikesini üzerine çekmemek için çok akıllıca hareket ettiği gibi, Celâleddin'i de nazik tutumuyla geri çevirmiştir. Olası bir Moğol tehlikesini üzerine çekmemesi, Gazneliler ile başlayan ve Gurlu Sultanı Muizzeddin Muhammed'in Türk melikleri ile süre gelen Türk hâkimiyetini ve ilerleyişini devam ettirme imkânını vermiştir. Bu yönüyle İl-tutmuş, 1206'da Kutbeddin Aybeg'in idaresiyle

22 Esterâbâdî, *age.*, C. I, s. 235-236; Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", s. 248-249; Konukçu, *agm.*, s. 380, 383-384; Ahmet, *age.*, s. 174-175; Cöhçe, *agm.*, s. 698-700.

başlayan ve 1414'de Tuğluklular'ın tarih sahnesinden çekilmesine kadar süren Türk hâkimiyetinin en başta gelen isimlerinden birisi olarak tarihte yerini almıştır²³.

Celâleddin Harzemşâh açısından sonuçlarına bakıldığında; ayrıntılarına yukarıda işaret edildiği üzere bu mücadele ile birlikte, Cengiz Hân ve Moğollar, Harzemşâhlar Devleti'nin hâkimiyet sağladığı bütün yerleri ele geçirmiştir. Öncesine bakıldığında da Cengiz, Harzemşâhlar Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip ettiği gibi, yaşanan iç karışıklık ve belirsizlikten de yararlanarak kendi egemenliğini kurmuştur. Özellikle Celâleddin'in Moğollar karşısında aldığı yenilgi, devlet adamları üzerinde etkili olmuş ve 1220 sonrası Cengiz karşısında tutunamayan ve sürekli kaçan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu durum da Türk ve İslâm dünyasında saygın bir yere sahip olan Harzemşâhlar'ın devlet gücüne ve saygınlığına gölge düşürmüştür. Celâleddin'in kurtuluş çaresi olarak Hindistan'ı ve Delhi'yi görmesi de onu kurtaramamıştır. Öyle ki Cengiz Hân'ın coğrafya üzerinde meydana getirdiği korku ve endişe, Delhi'de dahi hissedilmiş ve İltutmuş'un, Celâleddin'in iltica talebini kibarca reddetmesine sebep olmuştur. Böylelikle de Celâleddin'den kaynaklı olarak Delhi civarına gerçekleştirilmesi muhtemel olan bir Moğol saldırısının da önü alınmıştır. Celâleddin'in talebine olumlu bir cevap verilmemesiyle birlikte İltutmuş, kısa vadede kendi saltanatını korurken, uzun vadede de kendisinden sonra tahta çıkacak olan Delhi Türk sultanlarının hâkimiyetlerini sağlamlaştırmıştır. Eğer bu mahiyette Celâleddin'e olumlu bir cevap verseydi, kendi tahtına ve saltanatına ortak olabilecek muhtemel bir tehlikeyle karşılaşabilirdi ki kararıyla kendi geleceğini belirlemiştir²⁴. Ancak burada şu hususu da unutmamak gerekir ki Celâleddin'in Sind Nehri kıyısına gelişiyle birlikte Hindistan ve özellikle Delhi, Moğolların ve Cengiz soyunun odağı haline gelmiştir. Özellikle Delhi Türk Sultanlığı'nın Halaçlılar Hânedânı (1290-1320) ile Tuğluklular Hânedânı (1320-1414) dönemlerinde Çağataylı akınları birbiri ardına, Pencâp, Multân, Lahor ve hatta Delhi önlerine kadar ulaşmıştır.

Bu cümleden olarak Celâleddin, Hindistan civarında beklediği desteği göremediği için ifade edildiği üzere yönünü Irak tarafına çevirmiştir. Onun Hindistan'da bulunduğu veya çıkmaya hazırlandığı sıralarda, Moğol birlikleri, hızlı hareketleri ve güçleriyle birlikte Horasan, Gazne ve civar yerleri istila ettikten sonra, 1222-1223 yılında Çin'e geçmek için İltutmuş'un idaresi altındaki yerlerden geçiş

23 İbn Battûtâ, *age.*, s. 405-407; Konukçu, *agm.*, s. 380-389; Ahmet, *age.*, s. 161-174, Cöhçe, *agm.*, s. 698-700; Merçil, *age.*, s. 322-324; Kortel, *age.*, s. 5-7.

24 *Cüveynî, age.*, C. II, s. 144-145; Ahmet, *age.*, s. 112-113; Konukçu, *agm.*, s. 380-381; Cöhçe, *agm.*, s. 698-700; Durak, *age.*, s. 85.

izni istemişlerdir. Bu doğrultuda Cengiz, Delhi'ye elçi gönderip, Lekhenevti üzerinden Kamrup güzergâhını takip ederek, Çin'e ulaşmak istediğini bildirdi. Moğol elçisinin katına ulaşması üzerine İl-tutmuş, taleplerine izin verilmesinin mümkün olmadığını bildirerek geri çevirmiştir. Bunun üzerine Moğollar, Çin, Tamgaç ve Tingit havalisindeki isyanlardan dolayı Lab güzergâhını takip ederek, geri dönmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla İl-tutmuş'un Moğollara verdiği bu ret kararı tazeliğini koruduğu için Celâleddîn'e sığınması için olumlu bir cevap verecek olursa bunun Moğollar'ın tepkisine neden olacağını düşünmüştür. Bu yönüyle bakıldığında İl-tutmuş'un kısa vadede Celâleddîn'e karşı denge politikası takip etmesi zorunluluk halini almıştır. Ancak Celâleddîn'in beklemeye sabrı olmadığı gibi sığınmadan da öte, hızlı bir şekilde Cengiz'e karşı ortak cephe açılmasını istemiştir. Buna karşın daha on beş yıl öncesine kadar Sultan Muizzeddin Muhammed'in meliki olan İl-tutmuş'un Cengiz ve Celâleddîn gibi iki büyük hükümdarın mücadelesinde taraf olma durumu, onun açısından oldukça hassas bir gelişme olmuştur²⁵. Ayrıca Celâleddîn'in Hindistan'a gelişi ve Cengiz Hân'ın ordusuyla karşılaştığı yer, daha sonraki dönemlerde Çöl-i Celâli olarak adlandırılmıştır²⁶.

Nakledildiği üzere Celâleddin Harzemşâh'ın Cengiz Hân ve Moğollar'ın önünden kaçarak uzandığı Hindistan ve civarı, ona buralarda yerleşme fırsatı sunmamıştır. Bunun üzerine Hindistan'dan çıkarak geldiği Irak ve Kafkas coğrafyaları da onun tutunabileceği yerler olamadı. Ancak Celâleddîn'in Moğollar ile mücadelesi, onu Türk ve İslâm tarihinde önemli yerlere taşımıştır. Aslına bakılırsa Celâleddîn'in söz konusu kaçıışı, Harzemşâhlar Devleti'nin hâkim olduğu yerler üzerinde olduğu kadar, Irak, İran, Gürcistan, Anadolu ve Suriye gibi yerler üzerinde de tesirli olmuştur. Son çare olarak Selçuklu ve Atabeylikler'den destek almayı ümit etmiştir. Buralardaki gelişmelerle de yakından ilgilenererek, kendisine yeni alanlar açmaya çalışmıştır. Onun bu teşebbüsüne bölgede bulunan Selçuklu Devleti ile Atabeylikler fırsat vermemiştir²⁷. Harzemşâhlar Devleti'nin karşı karşıya kaldığı bu gelişmeler üzerine onların bakiyesi olan Harzem Türkleri'nin bir kısmı Mısır ve Şam'a giderek, burada bulunan idarecilerin hâkimiyeti altına girmişlerdir²⁸.

25 Bayur, *age.*, C. I, s. 278-279; Ahmet, *age.*, s. 112; Konukçu, *agm.*, s. 381-382; Cöhçe, *agm.*, s. 698; Durak, *age.*, s. 84-85.

26 Kemâleddin Abdü'r-rezzak Semerkandî, *Matlâü's-Sâ'deyn ve Mecmûâ-i Bahreyn*, tmm. Abdü'l-Hüseyn Nevâyî, Müessesesi-i Mütâlaat ve Tahkikât-ı Ferheng-i Pejûheşgâh, Tahran, 1372, s. 749-750.

27 Yinanç, *agm.*, s. 52.

28 Cüzcânî, *age.*, C. I, s. 296, 317.

Bunların bir diğer kısmı ise Selçuklu Sultanı Sultan I. Âlâeddin Keykubâd'ın hizmetine girerek, Erzincan, Amasya, Lârende ve Niğde taraflarına yerleştirildiler. Kısa süre sonra Celâleddin'in hayatını kaybetmesinin ardından Harzemşâhlar Devleti de dağılmıştır²⁹. Kafesoğlu'nun ifadesiyle Harzemşâhlar Devleti'nin yıkılması, Türk ve İslâm dünyasına çok şey kaybettirmiştir³⁰.

Özellikle Celâleddin'in Sind Nehri civarına gelmesi, Moğolların ve Cengiz Hân'ın önüne yeni bir mücadele alanı olarak Hindistan'ı açmıştır. Bu gelişme Moğolların istilacı yönleri itibarıyla bölge açısından tehlike yaratsa da, Cengiz'in ağır baskısı altında tutunamayan Müslüman Türklerin Kuzey Hindistan'a göç etmelerinin önünü açmıştır. Bunun üzerine bölgenin hâkim unsurları olan Türk sultanlar Nâsireddin Kabaca ile Şemseddin İltutmuş tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Orta Asya'dan Hindistan yönlü bu Türk akımı Emir Timur'un Asya'da kurduğu güçlü egemenliğe kadar aralıksız devam etti. Bu göç hareketi beraberinde asırlarca devam edecek olan Türk kültürünün yayılmasına ve yerleşmesine de zemin hazırlamıştır³¹.

29 Yinanç, *agm.*, s. 49; Taneri, "Hârizmşâhlar", s. 230.

30 İbrahim Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi*, TTK. Ankara 2000, s. 291.

31 Bayur, *age.*, C. I, s. 279; Durak, *age.*, s. 85-86.

Kaynaklar

Ahmet, M. Aziz *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975.

Allamî, Ebû'l-Fazl *Ayîn-i Ekberî*, edit. H. Blochmann, Printed by C. A. Lewis, at the Baptist mission press, Calcutta 1877.

Anonim (2535). *Târîh-i Şâhî*, tash. Muhammed İbrahim Bastanî Parizî, İntişârât Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran.

Ayatî, Abdü'l-Muhammed *Tahrir-i Târîh-i Vassaf*, Pejugeşgâh-ı Ulum-ı İnsanî ve Mütalâât-ı Ferhengi, Tahran 1383.

Barthold, V.V. *Moğol istilâsına kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

Bayur, Yusuf Hikmet *Hindistan Tarihi*, T.T.K., Ankara 1987, C. I.

Bazmee, A. S. Ansari, "İltutmuş", *T.D.Vİ.A.*, C. 22, 2000, s. 158-159.

Bedâûnî, Abdülkadir (1380). *Müntehâbü't-Tevârih*, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, muk. ve ekl. Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, C. I.

Cöhce, Salim (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, 1912, s. 689-730.

Cüveynî, Ata Melik Alâeddin b. Bahâeddin Muhammed b. Şemseddin Muhammed *Târîh-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, tash. Mirza Muhammed, Luzac & Co, London, C. I-II-III.

Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc (*Tâbâkât-ı Nâsırî*, Tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389.

Durak, Neslihan (*Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara 2000.

Es-Sihrindî, Yahya b. Ahmed b. Abdullah *Târîh-i Mübârekşahî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391.

Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşah *Târîh-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nâsırî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387.

Galip, Mübarek - Gömeç, S. Yağmur *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Hamadani, Agha Hussain *The Frontier policy of the Delhi Sultans*, Atlantic Publishers ve Distributors, New-Dehli 1992.

Hemedânî, Reşideddîn Fazlullâh (*Câmiü't-tevârih (Târih-i Selâtîn-i Hârezm)*), tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran 1389.

Herevî, Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm *Tabâkât-ı Ekberî*, By de Calcutta, 1929..

Hondmîr, Gıyâseddîn Humam ed-Dîn el-Hüseynî *Hâbibü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380.

Hull, Mary *İmparator-i Moğol*, trc. Nadir Mîr Saidî, İntişârât-ı Kaknüs, Tahran 1386.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Y.K.Y., İstanbul 2005.

İbnü'l-esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. XII.

İsâmî, Hâce Abdülmelik *Fütûhu's-selâtîn*, neşr. A. S. Usha, B. A., Junior Lecturer in Persian, University of Madras 1948.

Kafesoğlu, İbrahim (2000). *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, T.T.K. Ankara.

Kazvinî, Yahya b. Abdüllatif *Lübbü't-tevârih*, Tash. Mîr Haşim Muhaddis, Encümen-i Asâr-ı Mefâhîr-i Ferhengî, 1386.

Konukçu, Enver (1992). "Hindistan'daki Türk Devletleri", *D.G.B.İ.T.*, Çağ Yayınları, İstanbul, C. IX, 1992, s. 373-521.

Kortel, S. Haluk (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, T.T.K., Ankara.

Köprülü, M. Fuad, "Cengiz Han", *İ.A. (M.E.B.)*, C. 3, İstanbul 1993, s. 91-100.

Kulke, Hermann-Rothermund, Dietmar , *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K., Ankara 2006.

Mirhond, Muhammed b. Havendşah. *Ravzâtü's-Sâfâ*, Tash. Tahş. Cemşîd Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtûr, C. IV. Tahran 1380.,

Müstevfi, Hamdullah, *Târih-i Güzide*, tash. Abdül-Hüseyn Nevâî, Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1387.

Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed Horendezi Zeyderî. *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî*, tash. Müctebî Minevî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1388.

Netenzî, Muineddîn, *Müntehâbü't-Tevârih-i Muinî*, Haz. Pervin İstahri, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1383.

Semerkindî, Kemâleddîn Abdü'r-rezzak, *Matlâü's-Sâ'deyn ve Mecmûâ-i Bahreyn*, tmm. Abdü'l-Hüseyn Nevâyî, Müessese-i Mütâlaat ve Tahkikât-ı Ferheng-i Pejûheşgâh, Tahran 1372.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmû'ul-Ensâb*, tash. Mîr Haşîm, Muhaddis, Müessese-i İntişârât-ı Emir-i Kebir, Tahran 1363.

Şirazî, Edib Abdullah, *Târih-i Vassafî'l-Hazra*, tash. Ali Rezâ Hacıyan Nejâd, Müessese-i İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran 1388.

Şurmiç, Mehtap (1388). *Târih-i Hind ez Bastan ta Hamle-i Moğol*, Uzv-ı Heyet İlmî Danişgâh-ı Azad-ı İslâmî.

Taneri, Aydın (1993). "Celâleddîn Hârizmşâh", *T.D.Vİ.A.*, C. 7, s. 248-250.

_____, (1997). "Hârizmşâhlar", *T.D.Vİ.A.*, C. 16, s. 228-231.

Tetevî, Kadı Ahmed-Kazvinî, Asıf Han (1382). *Târih-i Elfi*, mush. Gulamrezâ Tâbâtâbâyî Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Ferhengî, Tahran.

Vanbery, Arminius (1380). *Tarih-i Buhara*, trc. Seyyid Muhammed Ruhânî, İntişârât-ı Suruş, Tahran.

Yadigâr, Ahmed (1390). *Târih-i Şahî (Târih-i Selâtîn-i Afagine)*, tash. Muhammed Hidâyet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.

Yinanç, Mükrimin Halil "Celâleddîn Harzemşah", *İ.A. (M.E.B.)*, C. 3, s. 49-53.

Yüan-Ch'ao Pi-Shi (Moğolların Gizli Tarihi), terc. Ahmet Temir, T.T.K., Ankara, 1986.